

Др Чедомир Антић

редовни професор

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

chedomir.antic@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7678-3270

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРБИЈА 1876. ГОДИНЕ*

Апстракт: Овај чланак посвећен је 1876. години као раздобљу у којем је Велика источна криза ушла у нову фазу, као и политици Велика Британија према Србији у том периоду. Аутор анализира промене у британској јавности, њихове унутрашње и спољне узроке и мотиве, као и ограничења тих процеса, придајући посебан значај савременим медијима и анализирајући њихове визуелне поруке.

Кључне речи: Србија, Велика Британија, 1876, Бенџамин Дизраели, Вилијем Гледстон, Јован Ристић, дипломатија, Источна криза.

**

Почетак 1876. затекао је британску дипломатију у необичном положају. У Цариграду је британски амбасадор био у прилици да се солидарише са руским у спровођењу политике одбране целовитости Османског царства.¹ У Босни и Херцеговини су као противника препознавали тајновиту и, веровали су, неискрену аустроугарску политику.² Иако су у Аустроугарској моћни кругови били противни појачавању словенског елемента, чак је и гроф Ђула Андраши веровао да би у случају распада Османског царства требало окупирати ове провинције и спречити јачање Србије и Црне Горе.³

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-33/2026-03/200163).

1 A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, New York, 2014, 48-49; *Povijest, 15. tom, Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871-1914)*, ur. E. Cravetto, Zagreb, 2008, 512-513.

2 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд, 2007, 152.

3 Исто, 153.

Но, док је Русија предлагала аутономију за Босну и Херцеговину, опрезни Андраши је на уму имао стварање муслиманско-хришћанске комисије која би контролисала трошење пореских прихода, предвиђених да буду употребљени само у овим провинцијама.⁴ Наговештена је и земљишна реформа. У британској влади су у почетку били благонаклони према Андрашијевој ноти, али је премијер Дизраели тврдио да је она „погрешна у принципу и обесна на делу”. У виду је имао опасност од различитих тумачења могућег распада Османског царства и примера за Велику Британију управо Ирску.⁵ Око овог питања је напослетку испало да је Британија остала последња која се одупирала тој ограниченој реформи. Дизраели је веровао да јој је тако повећан престиж. Британски премијер се надао да ће устанак у Херцеговини бити ускоро угушен, али је у понашању Русије и Аустроугарске, и сумњи које је оно будило у Немачкој, видео могућност настанка кризе унутар Тројецарског савеза.

Током прве трећине те 1876. године Дизраели се није бавио Источним питањем, уверен да ће се његове млађе колеге њиме бавити до краја својих живота.⁶ Тек је преокрет од маја 1876. довео до тога да Балкан постане поново важан у британској политици.⁷ Британцима се чинило да ни сама Русија не зна шта ће са Балканом. Андреј Николајевич Карцов, руски конзул у Београду, давао је кнезу и влади противречне савете. Шеф британске дипломатије лорд Дерби тврдио је почетком 1876. да се Црна Гора и Србија држе издајнички, док су „Румунија и Србија препуне руских агената”. Аустроугарску је британски министар видео као „лаковерну”.⁸ Када су 10. маја 1876. остале силе, у првом реду Аустроугарска, предложиле Берлински меморандум,⁹ у Лондону су сматрали да су заобиђени и понижени. „Третирају нас као Србију и Црну Гору.”¹⁰

У Парламенту је интересовање за Балкан почело занимањем конзервативних посланика за улогу Британије у кризи. Посланик Бат-

4 T. Turan, *Andrassy Notası'nın Birleşik Krallık Gazetelerine Yansımaları Reflections of the Andrassy Note to the United Kingdom Newspapers*, History Studies, International Journal of History 11/1 (2019), 385–386.

5 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 154–155.

6 *Исто*, 159.

7 *Исто*, 162.

8 *Исто*.

9 D. Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878: The First Year*, Stanford University Press, 1936, 298.

10 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 166.

лер-Донстоун (*Mr Henry Butler-Johnstone*) питао је да ли је британски амбасадор на Порти саветовао да османска војска не окупира Црну Гору. Добио је одричан одговор.¹¹

Британија мора да води, а не да следи остале силе, тврдио је Дизраели.¹² Иако је Лондон у почетку прихватио Андрашијеву ноту, после премијеровог говора је одбијена. Процењено је да је Берлински меморандум „нож под грлом Османског царства”. Дизраели би желео конгрес великих сила, где би британска дипломатија деловала у споразуму са Немачком. Како ћемо видети, двоуми се око тога шта да ради у будућности: да ли давати уступке Србији и Црној Гори, стварати аутономне области око њих (што му се учинило као добра замисао почетком 1876. године) или подстаћи административне реформе Османског царства.

Смена султана у Цариграду коначно је учинила беспредметним овај меморандум. До јуна 1876. изгледало је да око Источног питања, отвореног како устанком у Херцеговини и Босни, тако и Априлским устанком у Бугарској, постоји јединствен став премијера Дизраелија и новог вође опозиције у Парламенту лорда Спенсера Комптона Кевендиша Хартингтона. Ни руски став није био много различит од већине великих сила.¹³ У то време британски премијер има замисао да Србија и Црна Гора буду пуштене да зарате са Османским царством, па да исход буде признат од сила, са тим што би оне у случају потпуног пораза хришћанских државица интереснисале и вратиле стање на оно од прерата.¹⁴ Руски канцелар Александар Михајлович Горчаков је подозревао да је ово био трик британског премијера са циљем разбијања Тројецарског савеза. Британска дипломатија жалила се руском амбасадору у Лондону на деловање руских агената у Београду. Развој ситуације на Балкану учинио је да Дизраели престане да спомиње могућност стварања османске трибутарне државе од провинција Босне и Херцеговине. Руски амбасадор у Цариграду гроф Николај Павлович Игњатијев сматрао је преврат у Цариграду британском победом. Велика Британија је, подозревајући да

11 *Turkey-Montenegro-Question*, HC Deb, 05 May 1876, vol 229, c106, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1876/may/05/turkey-montenegro-question> (приступљено 10.02.2026).

12 A. Özcan, *The Press and Anglo-Ottoman Relations, 1876–1909*, *Middle Eastern Studies* 29/1 (1993), 111–117.

13 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 172.

14 *Исто*, 173.

би у случају избијања великог рата Цариград сместа дошао у опасност, убрзо послала своје бродове у залив Бешка.

За британски часопис *Панч* није било сумње – карикатура из јуна 1876. представала је Турчина како шета погнут поред једне оgrade, док Британац све гледа са друге стране, Рус, у старинској оријенталној ношњи, држи на повоцу четири пса који бесно лају за приликом са фесом на глави. На псећим огрлицама пише: „Србија”, „Босна”, „Херцеговина” и „Црна Гора”.¹⁵ За улазак своје државе у рат крајем јуна 1876. године шеф српске дипломатије Јован Ристић касније је коментарисао како је последица деловања Британије: „Дрски, фанатични лорд Дизраелије отпадничком политиком подстакао (је) Србију да уђе у рат.”¹⁶

У то време, у Русији је на врхунцу сукоб између панслависта и званичне државне политике. Бујање словенске солидарности доводи до доласка у Србију скоро три хиљаде руских добровољаца, међу којима је било много официра. Српска влада је веровала да је рат неизбежан.¹⁷ Управо зато кнез Милан, по препоруци Јована Ристића, од султана тражи управу над провинцијама Босном и Херцеговином за Србију и Црну Гору. Порта је овај захтев одбила, према расположивим изворима, пре свега на подстицај британских дипломата у Цариграду и Београду Хенрија Елиота и Вилијема Вајта.¹⁸ Дизраели и Дерби су краљици рекли да је немогуће очекивати да Порта преда ове две провинције Србима без рата. У случају сукоба, ако до њега дође, очекивали су брз српски пораз.

Једна од замисли Форин офиса била је да Црној Гори буду пружени одређени уступци и проширење, да Босна и Херцеговина добију административну (али не политичку и војну аутономију), али да Србији не буде дато ништа. Необично, али лорд Дерби, шеф британске дипломатије, видео је заслуге Црне Горе (која је фактички у рату била од 1875. године), док је Србију оптуживао за агресивну политику и непоштовање добитака из 1862. и 1867. године.¹⁹ Када је рат почео, Дизраели постаје радикалнији и одбацује ранију умереност. Говори о обнови османске

15 „The Dogs of War. Bull A1: Take Care My Man! It Might Be Awk'ard if you Was to Let 'em Loose!”, *Punch, or London Charivari*, 17 June 1876.

16 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 177.

17 Опширније о томе: С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић (1854–1881), од бератлије до суверена*, I, Београд, 2024, 377–401.

18 V. Trivanovitch, *Serbia, Russia, and Austria during the Rule of Milan Obrenovich, 1868–78*, *The Journal of Modern History* 3/3 (1931), 414–440.

19 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 182.

власти у Београду. Русији прети ратом ако се умеша. Међутим, управо у то време, након уласка Србије у рат током првих седмица јула, британски либерали, неколицина интелектуалаца, остарелих политичара и јавном мњењу, које су обликовали *Дејли њуз* и *Спектејтор*, почели су снажну и до тада по снази невиђену кампању.²⁰ Када је 26. јуна 1876. заседао парламент, премијер је објашњавао да су устанак у Бугарској започели страни агенти, а да је масакр хришћана, ионако преувеличан, дошао као одмазда за маскре над муслиманима. Премијеров противник, вођа опозиције и бивши премијер Вилијам Еварт Гледстон, тада се није јавио за реч. Дизраели је зато веровао да је сузбио опозицију.

За то време британски амбасадор у Цариграду Елиот тврдио је да су устанак започели Срби спаљујући муслиманске и хришћанске куће, да су извршени злочини над муслиманима, а да је башибозук и Черкезе после кратког времена заменила редовна турска војска. Елиот у Лондон не шаље извештаје британских конзула из унутрашњости Балкана, а није пренео ни извештај америчких мисионара.²¹

Рат је текао онако како је Дизраели прижељкивао. Већ 4. јула 1876. јавља краљици да је „инвазија Србије и Црне Горе одбијена”.²² Премијер више не спомиње интервенцију сила и спречавање пораза балканских хришћанских државица. Крајем јула 1876. пише суверенки да се „нада како ће срамотна српска инвазија бити примерено кажњена”. Радовало га је што „Турци марширају на Београд”, али се вајкао како „немају довољно снага да своје победе искористе у пуној мери”.²³ Краљица и њен премијер рачунали су на неутралност великих сила и будућу арбитарску улогу Велике Британије у кризи.

Споразум Русије и Аустроугарске из Рајхштата постигнут јула 1876. долази за Лондон као велико изненађење. Британска дипломатија је остала по страни, касно је дознала за споразум и само делимично и посредно је била упозната са његовим садржајем. Поред потврде неформалних сфера утицаја, две царевине договориле су се о томе да стање остане

20 J. A. MacGahan, *Turkish Atrocities in Bulgaria, Letters of the Special Commissioner of the "Daily News"*, London, 1876, iii.

21 Слично је било његово објашњење од 17. јула. *Ministerial Statement*, HC Deb, 17 July 1876, vol 230, cc1486–95, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1876/jul/17/ministerial-statement> (приступљено 10.02.2026); М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 186.

22 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 188.

23 *Исто*, 189.

непромењено у случају српског пораза, као и да у случају победе не буде створена велика словенска држава на Балкану.²⁴ Британски премијер је са задовољством примио вест о неутралности Савеза трију царева, коју је сматрао кључним фактором у даљем току кризе.²⁵

Јавност на острвима подстицана је унутрашњим раздором, пре свега верских конгрегација, те новом хуманитарском модом. Занимљиво је да у савременим илустрованим часописима нема много емотивних приказа и цртежа који би – у доба када фотографија још није била присутна у медијима – додатно узбунили јавност. *Илустроване лондонске новине*, *викторијанска телевизија* – како су их звали у 20. веку – настојале су да остану неутралне, због чега прилично ретко приказују директно злочине Османлија, или неке од страна.²⁶

До средине јула у Британији је дошло до развоја догађаја који су за конзервативну владу и краљицу били сасвим неочекивани.²⁷ У Парламенту је Дизраели почео да наилази на отпор, а јавност се подсмевала његовим изјавама да у званичним дипломатским извештајима нема вести о покољима хришћана, као и његовим сумњама да Турци уопште муче људе.²⁸ Већи део јавности окренуо се против политике владе према Балкану. *Дејли њуз* је тврдио да је премијер назвао Турке „историјским народом”, чиме наводно правда прогон хришћана, док је Дизраели покушавао да се оправда наводећи да је употребио реч „оријенталан”. Један професор са Оксфорда објашњавао је да „Дизраели није Енглез и никада није научио да разуме осећања Енглеза”.²⁹ Влада није придавала значај извештајима које су њене дипломате прикупљале из других, незваничних извора. Штавише, Дизраели је оптужио читаву дипломатску мрежу за неуспех, правдајући се ослањањем на конзулате који су били географски удаљени од попришта сукоба (попут оних у Србији и на јадранској обали), те указујући на непостојање британског представништва у самом Пловдиву. Умањивао је, притом, до крајњих граница број уништених села и жртава.

24 G. H. Rupp, *The Reichstadt Agreement*, *The American Historical Review* 30/3 (1925), 503–510.

25 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 188.

26 „The War in Turkey, Execution of Bulgarians in the streets of Philippopolis”, *The Illustrated London News*, 12 August 1876.

27 R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A study in diplomacy and party politics*, New York, 1972, 175.

28 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 190.

29 *Исто*, 191.

Покрет јавности не јењава ни када прилике на Балкану почну да иду у правцу који је британски премијер прижељкивао. Више од две недеље након победе од 18. јула 1876 код Великог Извора, османска војска је ушла у Србију и заузела Књажевац и Зајечар.³⁰ Један британски очевидца пише да су се „Турци у Србији послужили методом Џингис кана”.³¹ Дизраели у писму грофици Ен Елизабет Стенхоуп Честерфилд пише: „Волео бих да Срби буду тешко потучени. Јутрос смо добили вести о правој бици, за које бих волео да су тачне.”³² Јавност је неспремна да прихвати пораз Србије и прогон њеног народа. Остарели лорд Одо Вилијам Леополд Расел у *Тајмсу* објављује чланак у коме тражи обнову политике од пола века раније, из доба премијера Џорџа Канинга, када су велике силе војном интервенцијом спасиле Грчки устанак. *Дејли њуз* тражи промену постојећег стања на Балкану.³³ Читав покрет воде Оксфордски професор Хенри Лидон, стари српски подржавалац из претходне деценије Вилијам Дентон – каноник катедрале Светог Павла и манчестерски бискуп Џејмс Фрејзер. У још увек верски подељеном британском друштву, очито је да балканске хришћане подржавају протестанти, посебно нонконформисти, баптисти и конгрегационалисти. У Лондону су се тако 27. јула 1876. састали посланици и јавне личности тражећи аутономију за балканске хришћане. За владу је забрињавајуће што скупу председава конзервативни лорд Шефтсбери, а присутан је и брат једног од министара лорда Карнавона.³⁴ У то време *Тајмс* и *Дејли њуз* осуђују турске злочине у Србији. Оглашава се и Гледстон, који тврди да Османско царство није испунило обећања из времена Кримског рата. Закључује да су се улоге измениле – Русија у том часу, двадесет година касније – има просвећеног цара који је ослободио кметове. Узроци устанка су унутрашњи, а управо је према мишљењу овог политичког ветерана британска влада, одбијајући Берлински меморандум, разбила споразум Великих сила и тиме изазвала рат.³⁵ Гледстон тада тражи аутономију за Босну и Херцеговину. *Илустроване понодне новине* објављују у то време цртеж који показује

30 Види: С. Рајић, *Кнез Милан*, 409–423.

31 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 193.

32 *Исто*.

33 *Исто*.

34 *Исто*, 194.

35 S. Knežević, *William Gladstone and the Balkan Christians, British–Serbian Relations from the 18th to the 21st Centuries*, ed. S. G. Markovich, Belgrade, 2018, 127–136.

како грађани Београда на улицама купују оружје да би одбранили своју земљу (слика 1).³⁶

Дизраели своју политику у овим кризним часовима дефинише као посвећену одбрани Британске империје, а не Османског царства. У дебатама које су у Парламенту одржане 31. јула и 11. августа 1876. Дизраели оставља снажнији утисак него раније, али и даље оптужује британског амбасадора у Цариграду Елиота и Форин офис зато што криза није спречена.³⁷ Управо у то време, због недавних заслуга за проглашење краљице Енглеске императорком Индије, Дизраели постаје лорд Биконсфилд. Краљица га је тако преместила у Горњи дом, увиђајући колико овом све старијем и уморнијем политичару смета положај у ком се нашао у Доњем дому.³⁸

Илустроване лондонске новости су до средине августа посла-ле свог дописника и цртача³⁹ у Београд. Колико год настојале да буду неутралне, извештавале су са српске стране и пренеле вести о рату и патњама народа.⁴⁰

Иако у Парламенту чешће брани амбасадора у Цариграду Елиота него што се његовим пропустима оправдава, Дизраели (тада већ лорд Биконсфилд) жели да га смени. Србији нуди подршку уколико затражи преговоре о примирју. Кнез Милан, међутим, тек после српске победе на Шуматовцу тражи посредовање. Тада прилике постају сложеније пошто је у Цариграду збачен султан, па Порта остаје непоколебљива, траже мир уместо примирја и умањење српске аутономије.⁴¹

У Британији је до тада већ настао читав покрет иза кога стоје верске вође, либерали и припадници разних протестантских цркава,⁴² који траже прекид прогона и нова права за османске хришћане. Лорд Биконсфилд је незадовољан овом променом јавног мњења. Пише краљици

36 „Sale of Arms in the Streets, Belgrade”, *The Illustrated London News*, 22 July 1876.

37 *Resolution*, HC Deb, 31 July 1876, vol 231, cc126–225; *Turkey. The Alleged Atrocities in Bulgaria. Observations*, HC Deb, 11 August 1876, vol 231, cc1078–147, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1876/aug/11/turkey-the-alleged-atrocities-in> (приступљено 10. 2. 2026).

38 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 200.

39 Био је то Мелтон Приор (1845–1910), цртач и ратни дописник. *Prior, Melton, Who's Who* 59 (1907), 1434–1435.

40 „The War in the East”, *The Illustrated London News*, 19 August 1876.

41 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 201, 203.

42 Двадесет година раније лорд Палмерстон је тврдио да су православни хришћани Турски неконформисти.

како је „британска јавност упала у руску клопку”.⁴³ Зато управо јавност омета државну политику. Премијер зато одбија предлоге из сопственог све неједнственијег кабинета, тврдећи да би стварање административних аутономија у Европској Турској „створило још неколико Србија”.⁴⁴ Уколико не буде постигнут споразум, предвиђа заједнички руско-аустроугарски рат против Османског царства. У том случају Британија би заузела Цариград, који би постао слободна лука. Почетком септембра 1876. лорд Биконсфилд прихвата некакву промену управе за Босну и Херцеговину, као и извесну „надокнаду за Србију”.⁴⁵

Управо у то време достиже врхунац и деловање покрета против османске политике. За разлику од прагматичног лорда Биконсфилда, који се руководи утилитарном идејом о сложеним интересима Британске империје, Гледстон тврди да га води „морална страст”. Објављује памфлет *Ужаси у Бугарској и питање Истока*.⁴⁶ Тираж ове књижице је до краја године достигао 200.000 примерака! Велики збор присталица ове политике одржан је 10. септембра 1876. и окупио је 10.000 присталица. Новинара Вилијама Томаса Стеда, једног од организатора, овај догађај подсећа на верску церемонију.⁴⁷ Гледстон владину политику означава као „најсебичнију и најбезвреднију” за коју је икада чуо. Премијера оптужује да се води интересима јеврејства. Са друге стране, лорд Биконсфилд оцењује памфлет као дрзак, осветнички и слаб, укратко као „највеће бугарско зверство”. Премијер Гледстона види као „подлаца”, „сасвим лудог” „Ђаволовог човека”, „опседнутог злим духом зависти”, „осветољубивости” и „жудње за моћи”.⁴⁸

Занимљиво је да илустроване новине не прате увек оштру политичку поларизацију, већ понекад задржавају и специфичну неутралност, па чак и протурску пристрасност. Поједине од њих, приказујући гладне становнике Београда и избеглице, иду толико далеко да доносе и сцене у којима изнурене српске жене наводно храном снабдевају османске војнике (слика 2).⁴⁹

43 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 206.

44 *Исто*, 208.

45 *Исто*, 209.

46 W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London, 1876.

47 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 211.

48 *Исто*, 213.

49 „Starving Servian Women Supplied by bread by Turkish Soldiers”, *The Illustrated London News*, 4 November 1876.

Убрзо Османско царство пристаје на примирје и ставља се под британску заштиту. Лорд Биконсфилд је веровао да ниједна од ранијих британских влада није морала да се носи са искушењима са којима се суочио његов кабинет.⁵⁰ Ванредни избори за посланика у Бакингемшајру доводе до сучељавања две стране. Премијер држи говор на збору у Ејсберију. За рат том приликом оптужује тајна друштва, а Србију за „учешће у међународној завери”.⁵¹ Краљица се дивила овом говору, али је и приметила да није осудио „Бугарска зверства”. Тесна победа конзервативаца у Парламенту подударила се са објављивањем британског предлога услова примирја. Поред обнове предратног стања, тражи се административна аутономија за Босну и Херцеговину и Бугарску, као и кажњавање злочинаца. Слање Едмунда Мансона на Цетиње и утицајног Роберта Лојда Линдзија у Србију доноси још пристрасних вести. Линдзи, као представник Црвеног крста, мрзи Србе толико да рат назива „срамном побуном Србије”, а за српску власт каже да су „битанге из Београда”. Тврди још да је Јован Ристић из личних разлога увео кнежевину у рат. Упркос злоупотреби хуманитарне мисије, о чему пише и *Дејли њуз*, влада ће касније именовати Линдзија за финансијског секретара у Министарству рата.⁵²

Чак и за најумереније британске листове до тада нема сумње ко је жртва: слике избеглица, обешених и страдалника, народа који се брани, резервисане су за хришћане, пре свега Србе (слика 3).⁵³

Преговори су започети, ратна дејства су била на измаку, па расте неповерење између Аустроугарске и Русије. Руски амбасадор у Лондону Петар Андрејевич Шувалов говори о потреби аустроугарске окупације Босни и Херцеговини и руског запоседања Бугарске. У Бечу ипак знају да је у Рајхштату договорено само прво. Руски амбасадор се под притиском британских саговорника убрзо повлачи. Док се почетком октобра 1876. Османско царство двоуми између рата и мира, лордови Биконсфилд и Дерби – премијер и шеф дипломатије – иако до тада врло сагласни, улазе у сукоб око приступа преговорима. У тим напетим временима, како би умањио снагу опозиције у јавности и у кабинету, лорд Биконсфилд за британског представника на коференцији у Цариграду именује

50 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 217.

51 *Исто*.

52 *Исто*, 224.

53 „The War Peasants Seeking Refuge at Ivanitza”, *The Illustrated London News*, 9 September 1876.

лорда Роберта Артура Талбота Солзберија, који је у то време познат по блискости са опозицијом око Источног питања.⁵⁴

Русима и Британцима у свему је најважнији Цариград. Улазак руских трупа у османску престоницу британски премијер је доживљавао као тежак стратешки и политички пораз, односно као губитак међународног престижа упоредив са последицама Амерички рат за независност.⁵⁵ Тек је српски пораз на Ђунису подстакао Русију да упути Порти ултиматум. Овај чин није био тако драматичан како се Лондону чинило, и то управо због аустроугарско-руског споразума из Рајхштата. Лорду Биконсфилду се зато чинило да се спрема подела Османског царства слична подели Пољске крајем 18. века.

Јавност, међутим, није осећала тај фатализам. Њене реакције су биле бурне колико и тренутне, никако утемљене на британској историји. У новембру 1876. песник Алфред Тенисон пише о Србима: „Tis better to have fought and lost, Than never to have fought at all.”⁵⁶ Разне илустроване новине биле су, као и увек, умереније у својим порукама. Ненаклоњене Русији, представљале су њене добровољце у Србији као разбарушене, брадате источњаке. На једној од илустрација приликом смотре, један придошлица се предубоко клања горостасном руском официру (слика 3).⁵⁷ Само два месеца касније руски официри приказани су како израђављени, промрзли и разбарушени путују назад у своју домовину (слика 4).⁵⁸

На припремној Конференцији у Цариграду (од 10. до 17. децембра 1876) остварено је необично јединство представника Велике Британије и Русије – лорда Солзберија и Игњатијева. Споразумели су се о два нивоа административне аутономије за два „бугарска вилајета”, где би источни имао снажније везе са Османским царством. Црна Гора би добила проширење и у својим границама сабрала Никшић, Жабљак и Спуж, али због Аустроугарске није још одлучено питање њеног изласка на море.⁵⁹

54 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 232.

55 Цариград је „кључ Индије”, а не „Египат или Суец”. Исто, 233.

56 „Боље је што су се тукли и изгубили, но да се уопште нису ни побили.” „Tea and Spirits”, *Punch, or London Charivari*, 4 November 1876.

57 „The War, Russian Officer Joining Servian Army at Greovatz”, *The Illustrated London News*, 7 October 1876.

58 „The Armistice, Russian Soldiers Returning from Servia in the Danube Steam-boat Hildegard”, *The Illustrated London News*, 25 November 1876.

59 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 247.

Уочи конференције, у лондонском Сент Џејмс холу одржана је Национална конвенција о Источно питању. Конвенцију су подржали и Чарлс Дарвин, Херберт Спенсер, Томас Карлајл, Џон Раскин... Основано је Удружење за Источно питање. На скупу су говорили Лидон, Фриман, Дентон и Гледстон. Гледстон је поручио да „Србију подршком, уместо претњама, треба истргнути из руку Русије”. Тражио је да се Британија врати на политику Џорџа Канинга из времена битке код Наварина.⁶⁰

Лондонске илустроване новине нису отворено подржавале балканске хришћане, али није било сумње ко води рат за слободу и која је војска у праву, то је јасно на основу свих цртежа који представљају ратна дејства. Још је занимљивије, ако ове новине нису приказале бруталне и тешке сцене напада нерегуларних османских јединица на бугарске жене и децу, када приказују рецимо османску пљачку Књажевца; не сликају српске жртве, само Турке, спаљене куће и опљачкано имање (слика 5).⁶¹ Ипак, изнемирујућ је приказ руље (у којој су и људи у униформама) која на улицама Цариграда напада двоје „Европљана” (слика 6).⁶² Та врста идентификације са жртвама необична је и много говори о изворима британске солидарности са хришћанима у Османском царству. Поред тога, у новинама су приказани и британски хуманитарци који су на земљишту Србије и прате српску војску.

За то време су се лордови Биконсфилд и Дерби поново приближили. Настоје да промена британске политике не буде схваћена као победа опозиције. Кабинет се поново објединио и престао да води политику попуштања. Такође, званична Британија спремна је да прихвати како белгијску окупацију бугарских вилајета као гаранцију за договорене промене, тако није више против британске окупације Цариграда. Све ово није било од већег значаја, будући да су Османлије у Цариграду прогласиле Устав, тврдећи да ће његовим спровођењем становништво добити једнака права, због чега промене које је договорила Цариградска конференција више немају политичког разлога.⁶³ Тиме је политички зав-

60 Свој памфлет Гледстон је посветио Канинговом синовцу, амбасадору Британије на Порти из времена Кримског рата Стратфорду де Ретклифу – бранитељу Османског царства.

61 „The War. Burning and Pillage of Gurgusovacz by the Turks”, *The Illustrated London News*, 9 September 1876.

62 „Europeans Insulted at the Streets of Constantinople”, *The Illustrated London News*, 8 July 1876.

63 М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, 251.

ршена 1876. као једна од година Велике источне кризе.⁶⁴ На крају године британска дипломатија ће у настојању да казни Србију и Румунију, а на подстрек Лајонела Ротшајлда и Мозеаса Монтефјореа, отворити питање статуса Јевреја у двома кнежевинама. Током наредне године започеће шири рат у коме Британија неће учествовати, али ће успети да заштити опстанак Османског царства.

Година 1876. није сведочила о првом утицају јавности на британску политику. Две деценије раније лорд Џорџ Хамилтон Гордон Абердин пао је захваљујући извештавању храброг новинара Расела са Крима. Био је то први пут да је питање моралног односа према рату и жртвама постало доминантно у јавности. Истовремено, први пут у британској историји, тај морални императив био је у директној супротности са интересима државе која је тада, као најмоћнија сила света, управо и формално проглашена за империју. Ова друга година Велике источне кризе била је вишеструко неуспешна за све велике силе, па чак и Османлије, чије је државно питање интернационализовано, те се ратна победа показала као привремена. Иако је успео да спроведе своју политику, неутрализује руска и аустроугарска настојања, лорд Биконсфилд је пропустио да поведе велике силе и дозволио је да се Беч и Санкт Петербург у Рајхштату договоре мимо његовог знања. Ипак, очувао је позицију Велике Британије и припремио је за успех на Берлинском конгресу. Остала је чињеница коју су почетком 20. века потврдили британски политичари, а коју је још крајем претходног столећа сажео тадашњи премијер, Роберт Гаскојн-Сесил, маркиз Солзбери, један од главних преговарача на неуспешној Цариградској конференцији. Он је констатовао да је Британија деценијама „играла на погрешног коња”, уздајући се у опстанак Османског царства.

Доба апсолутног прагматизма који је за време Кримског рата мудро дефинисао тадашњи амбасадор на Порти Стратфорд Канинг де Ретклиф, према коме „оно што је праведно није увек и мудро”, те привремених решења која као победу виде мир и стабилност у трајању од двадесетак година, престали су да важе у то доба.⁶⁵ Или су, тачније, престали да буду јавна оправдања једне трајне политике. Било је то доба када су и Лав Николајевич Толстој и Фјодор Михајлович Достојевски у

64 J. Aldred, *British Imperial and Foreign Policy, 1846–1890*, Heinemann, 2004, 40.

65 Ć. Antić, *Neutrality as Independence: Great Britain, Serbia and the Crimean War*, Belgrade, 2007, 104.

самодржавној Русији расправљали о некњижевним темама,⁶⁶ али само је Британија била истинска парламентарна демократија у којој је оријенталним ужасима запрепашћена јавност могла лако да сасвим законито обори владу. Та промена расположења и нагла мобилизација учиниле су да британски премијер поверује да је на челу владе која је суочена са навећим изазовима у британској историји, а да су против њега особе које је посео сам Нечастиви.

66 L. Phillips, *The Eastern Crisis 1875–1878 in British and Russian Press and Society*, Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy, December 2012, 209.

GREAT BRITAIN AND SERBIA IN 1876

Summary:

This article reconstructs the generally known history of British policy towards Serbia and the Eastern Question during 1876. The author has noted a certain disproportion in the public movement in favor of Balkan Christians and the support they enjoyed in some parts of the media. Also, regardless of all the differences, British policy, the author argues, had no significant alternative in the British political movement aimed to support the Balkan Christians. All changes in British policy could primarily be reflected at the superficial level, their geopolitical and cultural assignment, since the early Modern ages, could change only in cases such as the world wars - when the British empire acquired unexpected enemies, and even then the change in its policy was not permanent.

THE WAR IN THE EAST.

BULGARIAN MAN OF SOFIA.

BULGARIAN WOMAN OF SOFIA.

SERBIAN FRONTIER GUARD.

SALE OF ARMS IN THE STREETS, BELGRADE.
FROM A SKETCH BY M. YERGAN.

1. *The Illustrated London News*, 22 July 1876.

THE WAR IN SERBIA.

A SKETCH IN THE TURKISH CAMP, BY OUR SPECIAL ARTIST.

STARVING SERBIAN WOMEN SUPPLIED WITH FOOD BY TURKISH SOLDIERS.
FROM A SKETCH BY OUR SPECIAL ARTIST.

THE WAR: EUROPEAN ARMY AND NAVY AT GERMANY.
REPRESENTATION OF A BATTLE BY NEW SPANISH ARTIST.

3. *The Illustrated London News*, 7 October 1876.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

REGISTERED AT THE GENERAL POST-OFFICE FOR TRANSMISSION BY ADVANCE.

No. 1948.—VOL. LXIX.

SATURDAY, NOVEMBER 25, 1876.

WITH TWO SUPPLEMENTS SIXPENCE
By Post, 9d.

THE ARMISTICE: RUSSIAN SOLDIERS RETURNING FROM SERVIA IN THE DANUBE STEAM-BOAT HILDEGARD.

4. *The Illustrated London News*, 25 November 1876.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

REGISTERED AT THE GENERAL POST-OFFICE FOR TRANSMISSION AS A NEWSPAPER.

No. 1937.—VOL. LXIX.

SATURDAY, SEPTEMBER 9, 1876.

WITH SIXPENCE
TWO SUPPLEMENTS! By Post 6d.

THE WAR: BURNING AND PILLAGE OF GURUSOVACE BY THE TURKS.
FROM A SKETCH BY OUR SPECIAL ARTIST WITH THE TURKISH ARMY.

5. *The Illustrated London News*, 9. September 1876.

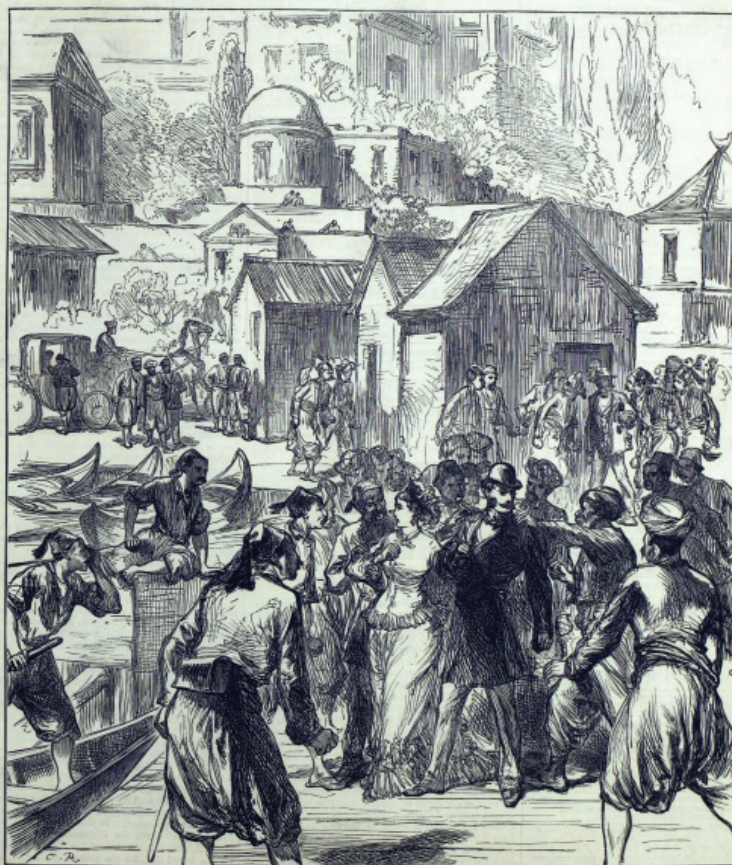
THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

REGISTERED AT THE GENERAL POST-OFFICE FOR TRANSMISSION ABROAD.

No. 1928.—VOL. LXIX.

SATURDAY, JULY 8, 1876.

WITH TWO SUPPLEMENTS (SIXPENCE
By Post, 8d.)

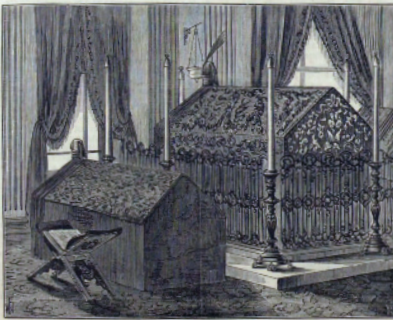

SKETCHES IN TURKEY, BY OUR SPECIAL ARTIST: EUROPEANS INSULTED IN THE STREETS OF CONSTANTINOPLE.

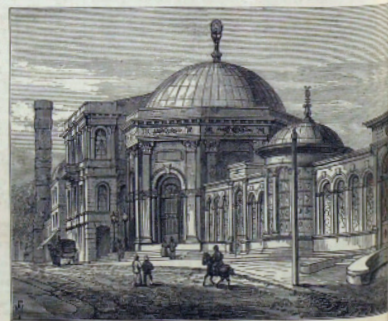
6. *The Illustrated London News*, 8 July 1876.

THE WAR IN THE EAST: PRINCE MILAN OBRENOVITCH, THE RULER OF SERBIA.

TOMBS OF SULTAN ABDUL MEHID AND SULTAN MAHMOUD AT CONSTANTINOPLE.

MAUSOLEUM OF SULTAN MAHMOUD AT CONSTANTINOPLE.

7. *The Illustrated London News*, 15 July 1876.